

UNELE INFORMAȚII DE ARHIVĂ PRIVIND CERCETĂRILE ARHEOLOGICE EFECTUATE ÎN BANAT ÎNTRE 1872—1918

Banatul istoric, teritoriul cuprins între cursul inferior al Mureșului, Tisa, Dunăre și Carpații meridionali a fost locuit încă din preistorie. Cîmpiile mănoase, dealurile și munții cu ape repezi au creat condiții favorabile atît creșterii animalelor cît și dezvoltării agriculturii, precum și practicării mineritului și prelucrării metalelor, încă cu multe secole înaintea erei noastre. Contactele permanente ale locuitorilor acestui teritoriu cu lumea mediteraneană, a Europei centrale și cu Orientului Apropiat au generat o, civilizație bogată, variată și originală, cea a daco-geților, ale cărei vestigii ca dealtfel și vestigiile preistorice ori ale antichității romane au fost mult admirate de generațiile următoare.

Ocupația turcească a Banatului a împiedicat în mare măsură pătrunderea ideilor umaniste ale Renașterii italiene ori germane, care, în cadrul procesului de repunere în valoare a marilor valori culturale anterioare creștinismului, prin strădania cărturarilor secolelor XVI—XVII-lea, au dat atenția cuvenită vestigiilor istorice ale lumii antice.

Astfel se explică de ce primele însemnări despre istoria îndepărtată a Banatului, descrieri ale vestigiilor civilizației romane, apar abia odată cu ocuparea provinciei de către Habsburgi. Cu toate aceasta la călătorul turc Evlia Celebi găsim descrierea valurilor romane din Banat pe care le-a considerat greșit ca urme lăsate de ostașii lui Alexandru cel Mare¹.

La începutul secolului al XVIII-lea lucrările călătorului Marsigli reproduc textul unor inscripții romane precum și planuri ale unor castre din Banat². Cîțiva ani mai tîrziu, în 1737, Pascalus Caryophilus (Graofalo) ne dă știri interesante despre descoperirile arheologice de la Băile Hercu-

* Comunicare ținută la sesiunea de comunicări „In memoriam Constantini Daicoviciu”, la Carabnebeș în 13—14 martie 1976.

¹ Karácsonyi, J., *Evlia Cselebi török vildgutazó Magyarorszdgi utazdsai*, Budapest, 1904, p. 66.

² L. Marsigli, *Description du Danube, contenant des observations geographiques, astronomiques, hydrographiques, historiques et phisiques*, Haga, 1747, t. II, pp. 23—29, 57—61, 67—68, 133.

lane³. Aceste descoperiri sînt relatate pe larg și în lucrarea abatelui italian Francisco Grisellini, care acordă un spațiu larg istoriei Banatului, închinînd un capitol întreg prezentării vestigiilor romane de aici.

Din relatarea lui Grisellini avem cunoștință și despre prima săpătură arheologică din Banat efectuată în 1736 de către guvernatorul provinciei, generalul Andrei Hamilton, din ordinul împăratului Carol al VI-lea, prin care s-a încercat repunerea în funcțiune a băilor antice de pe valea Cernei, băi care în secolele XVIII—XIX sînt cunoscute ca Băile Mehadia, după numele castrului roman din apropiere. Cu toate că intențiile inițiale ale lui Hamilton erau departe de a fi „arheologice”, totuși săpăturile pentru fundațiile clădirilor moderne au scos la lumină material arheologic roman extrem de bogat, salvat de Hamilton și trimis la Viena, fapt ce a determinat transformarea acestor lucrări în săpături așa-zis arheologice⁴. Un nou transport de antichități romane din Banat la Viena, ca rezultat al săpăturilor efectuate de guvernatorul Engelshofen în 1755, are o soartă mai tristă, vasul de transport scufundîndu-se în Dunăre, lângă Buda. Ne-a rămas din monumentele acestui transport pierdut doar schița unui sarcofag roman⁵.

Din prima jumătate a secolului XVIII-lea avem știri despre săpăturile de la Vărădia, unde, din ordinul episcopului de Vrșac, Spiridon Stibița s-a încercat îndepărtarea straturilor de pămînt de pe o biserică veche, operațiune împiedicată de izbucnirea războiului turco-austriac și a răscoalei țărănești din Banat de la 1737, și duse la bun sfîrșit abia în 1773, după o muncă de aproape 20 de ani.⁶

De la sfîrșitul secolului al XVIII-lea avem știri despre cercetările arheologice de la Berzovia⁷, continuate și în secolul următor, cînd oficiul administrativ de la Lipova, prin reprezentantul său Ștefan Ionescu, organizează săpături care scot la iveală fragmentele unui vultur din aramă, fragmente de arme și monezi imperiale romane⁸.

Un alt centru roman din Banat, care a suscitât interesul cercetătorilor, este Jupa descrisă încă din Marsigli și identificată prima dată cu Tibiscumul roman de Mannert⁹, apoi localizată pe baza descoperirilor efectuate pe fața locului, în 1875 de către Ortvyay¹⁰.

O atenție aparte trebuie să acordăm în domeniul cercetării trecutului Banatului activității cronicarului Nicolae Stoica de Hașeg. El s-a ocupat

³ P. Caryophilus, *De thermis Herculanis nuper in Dacia detectis*, Vindobonae, 1737.

⁴ F. Grisellini, *Istoria Banatului Timișean*, București, 1926, p. 205. (Traducere de N. Bolcan).

⁵ Ibidem, planșa III.

⁶ N. Tincu-Velia, *Istoria bisericească politico-națională a românilor peste totu*, Sibiu, 1865, p. 179—183.

⁷ Cercetările descrise de Hoffinger în *Neues Ungarisches Magazin*, II, fasc., 2, 1792, p. 97—107.

⁸ Milleker Bodog, *Délm II*, Timișoara, 1899, p. 88.

⁹ C. Mannert, *Geographie der Griechen und Römer*, Nürnberg-Leipzig, 1825, vol. II, p. 206—207, 210.

¹⁰ Órtvyay Tivadar, *Tibiscum helyfekvése*, în *ArchÉrt*, X, 1876, p. 1—48.

și cu adunarea mărturiilor prețioase despre trecutul ținuturilor natale, salvînd de la pieire monumente, statui, inscripții și monezi ieșite la iveală cu ocazia săpăturilor succesive ce se execută și în timpul său pentru reamenajarea băilor de la Mehadia. Stoica de Hațeg este primul dintre bănățeni care a încercat să organizeze un adăpost potrivit pentru vestigiile arheologice salvate, punînd generos la dispoziția vizitatorilor atît colecția sa, cît și cunoștințele sale istorice asupra ei¹¹. Astfel, locuința lui Stoica de Hațeg reprezintă primul muzeu din Banat, iar activitatea lui pune prima piatră la temelia muzeografiei bănățene și una din primele la temelia muzeografiei românești. În afară de colecționarea materialului arheologic, întîmplător ieșit la suprafață, Stoica de Hațeg a cercetat el însuși terenul, făcînd săpături la Plugova, Petnic și Șvinița¹².

Construcțiile industriale, canalizările și construirea căilor ferate în a doua jumătate a secolului al XIX-lea au dus la suprafață tot mai multe materiale arheologice, dar au pus în același timp în pericol existența monumentelor istorice. Pentru salvarea acestora s-a înființat în 1854 pe lângă Comisia Centrală din Viena, „Comisia pentru salvarea și conservarea monumentelor istorice din Banat”, din care făceau parte pe lângă vicarul Alexandru Bonnaz, pentru ținuturile Timiș și Lugoj, și moșierul Ladislau Karácsonyi, pentru ținuturile Bechicherecul Mare, Novisad și Zombor (toate în R.S.F.J.)¹³.

Deși deocamdată nu dispunem de date precise asupra activității acestei comisii, cunoscînd însă generozitatea și dragostea pentru artă și istorie a membrilor săi, putem presupune totuși că această comisie a depus o activitate rodnică de salvare a vestigiilor istorice din Banat.

În deceniul 1850—1860 tot mai mulți intelectuali (profesori, preoți și avocați) au început să se preocupe cu istoria Banatului. În acest timp a fost tot mai frecvent pusă problema înființării unei instituții specializate pentru coordonarea activității istoricilor din Banat, și a crea condiții necesare pentru restaurarea, conservarea și depozitarea materialului istoric strîns și punerea lui în circuitul științific și public. În urma activității susținute depuse în acest sens de personalități marcante ale vieții publice și științifice din Banat, ca Sigismund Ormós, Atanasie Raț, Anton Marx și alții, la 25 iulie 1872 la Timișoara s-a constituit o societate de istorie și arheologie. Pentru prima dată din istoria Banatului o societate științifică anunță ca scop al activității sale: „... executarea săpăturilor arheologice, cultivarea istoriei și a arheologiei, și interesarea unei mase tot mai largi pentru această știință¹⁴.

Nu avem intenția de a analiza, sau trata activitatea mutilaterală depusă de Societate, ci ne limităm a semnală în continuare doar acțiunile

¹¹ Nicolae Stoica de Hațeg *Cronica Banatului*, București, 1969, p. 13.

¹² Din manuscrisul „Cronica districtului Mehadia”, citat de Pešty Frigyes în ; Szörényi hánság és Szörény vármegye története, vol. II, p. 339 și de D. Mioc în Nicolae Stoica de Hațeg, *Cronica Banatului*, introducere, p. XII.

¹³ Pîl. Arh. St. Timișoara, fond. *Direcția Minieră Oravița*, Nr. 10/1854, f. 119.

¹⁴ A „*Delmagyarországi történelmi és régészeti társulat*”, *alapszabályai*, Timișoara, 1872.

organizate de aceasta în scopul efectuării săpăturilor arheologice din Banat. Fondurile Societății, care proveneau din cotizațiile membrilor și din sumele depuse de membrii fondatori la început, au fost destul de reduse. În pofida acestui fapt semnalăm încă din primul an de existență al Societății alocarea a 100 de florini pentru săpături arheologice¹⁵. Cu toate că în documentele anului 1872 nu am găsit menționat numele beneficiarului acestei sume, credem că este vorba de preotul Anton Bolesznai, care a executat în acest an săpături la Orșova. Bani amintiți au fost, dealtfel pentru mult timp, singura sumă alocată de Societate pentru săpăturile arheologice. Activitatea ei s-a limitat în acest timp la strângerea materialului arheologic din descoperirile izolate, la excursiile de studii și la publicarea unor lucrări de specialitate.

Caracterizînd activitatea acestei perioade președintele societății, Sigismund Ormós remarcă: „Societatea nu are posibilități pentru studii vaste, care cer săpături serioase, bani și oameni specializați”¹⁶. Lipsa de fonduri a dus deasemenea la contramandarea săpăturilor arheologice planificate în vederea prezentării unui studiu de specialitate la al VIII-lea Congres Internațional de arheologie și antropologie, ținut la Budapesta în anul 1876. Totuși Ormós a participat la lucrările congresului prezentînd și cîteva obiecte de bronz provenite din descoperirile ocazionale, material apreciat de Pulszky și de Romer Floris într-o scrisoare de mulțumire adresată Societății¹⁷.

Societatea a sprijinit în limita posibilităților, călătoriile de studiu efectuate în Banat, în vederea documentării asupra drumurilor romane, de Carol Torma, de Ioan Nemoian și de secretarul Societății, Pontelli Ștefan, în anul 1882, precum și cele ale lui Téglás Gábor din anii 1896 și 1899.

Încă din anul 1882 secretarul Pontelli a subliniat necesitatea organizării unor săpături arheologice ca un pas înainte în activitatea Societății față de munca de salvare a descoperirilor ocazionale și a cercetărilor de genul excusurilor, cerînd depășirea stagiului cercetării făcute din pasiune și înlocuirea acestora cu o adevărată cercetare științifică. Cu toată străduința lui Pantelli și cu toate că prin fuzionarea Societății de istorie și arheologie (2 iunie 1885) cu Asociația Muzeală, fondurile Societății au crescut la 30.000 de florini, nici în anii următori nu s-a organizat vreo săpătură arheologică. Menționăm numai ajutor minim de 20 de florini acordat lui Anton Bolesznai pentru organizarea săpăturii de la cetatea feudală Görény (probabil Goruia de azi din jud. Caraș-Severin)¹⁸.

Dacă despre anii 80 ai secolului trecut nu avem de menționat mai multe asupra săpăturilor organizate de Societate, dispunem în schimb de știri foarte interesante despre cercetările istorice efectuate în Banat prin

¹⁵ *Arhiva istorică al Muzeului Banatului* (în continuare *Arh.Ist., M.B.*), nearanjat, raport financiar pe anul 1872.

¹⁶ *Loc.cit.*, proces verbal de ședință din 21 mai 1874.

¹⁷ *Loc.cit.*, proces verbal de ședință din 27 septembrie 1876.

¹⁸ *Loc.cit.*, proces verbal de ședință din 31 martie 1886.

îngrijirea Academiei Române din București. Se cuvine să amintim în primul rând, pe lângă călătoriile de studiu ale lui Barițiu, cercetările de la Berzovia pe care le-au întreprins încă din 1870 Adolf Diaconovici din Boțșa și Alexandru Mihálik din Reșița¹⁹. Aceste cercetări au fost preluate în anii următori de eminentul om de știință, ziarist și luptător pentru drepturile naționale ale românilor bănățeni Vincențiu Babeș, membru fondator al Academiei Române.

Între 6—13 iunie 1883 Babeș a făcut unele săpături la Berzovia. Pentru continuarea acestor cercetări el a cerut și a obținut din partea Academiei suma de 3.000 de lei²⁰. În anii următori Babeș a continuat săpăturile de la Berzovia, încercînd să-l atragă în această muncă și pe Carol Torma, care era membru onorific al Academiei Române. Despre rezultatul cercetărilor Babeș a făcut un raport preliminar într-una din sedințele Academiei din 1891²¹, și un raport amplu, foarte interesant, în 1889²².

Din anul 1891 avem știri despre săpăturile arheologice organizate de preotul Ioan Kolesztár din Cenad și finanțate de Casinoul din Cenad. Atunci, cînd pretul Kolesztár a fost mutat din localitate el a remis Societății din Timișoara un fond de 20 de florini, rămași nefolosiți²³.

Din anul 1893 în activitatea Societății se observă o schimbare radicală, putem vorbi chiar de un salt calitativ în viața științifică schimbare datorită și concepțiilor aduse de profesorul Ștefan Berkeszi noul secretar al Societății. Acum a început o perioadă lungă de colaborare între Societate și Felix Milleker, custodele Muzeului din Vrșac, colaborare rodnică de a cărei roade beneficiază pînă în zilele noastre cei care se ocupă de istoria veche a Banatului.

În acel an (1893), la propunerea lui Ștefan Patzner conducerea Societății a aprobat suma de 40 de florini, folosiți de Milleker la săpăturile de la exploatările de nisip de la Vatina (în R.S.F.J.). Tot atunci s-a aprobat suma de 25 de florini pentru săpăturile de la Checea, executate de învățătorul Orosz Endre²⁴.

În anul 1898 Inspectoratul Muzeelor și Bibliotecilor din Ungaria a organizat săpături arheologice la Kovin (în R. S. F. J.), din care Muzeul din Timișoara a primit în anul 1908 peste 600 depiese²⁵.

În ultimii ani ai veacului trecut Societatea de istorie și arheologie din Timișoara a renunțat la autonomia ei, cerînd sprijin financiar din partea Inspectoratului muzeelor. Folosindu-se de subvențiile primite, Milleker a dispus în anul 1901 de 500 de coroane, sumă cu care în perioada 13—15 și 29—30 iulie a săpat în hotarul satului Uljma, (în R.S.F.J.)²⁶. În planurile de săpături pentru anul 1902 Milleker a prevăzut continuarea săpăturilor

¹⁹ B. Milleker, *op.cit.*, vol. I, p. 26.

²⁰ *Analele Academiei Române*, Seria II., t. VI, Secțiunea I., p. 131—132.

²¹ *Idem.*, t. XIII, Secțiunea I., p. 101.

²² *Idem.*, t. XXI, Secțiunea I., p. 146.

²³ *Arh.Ist.M.B.*, proces verbal de sedință din luna sept. 1892.

²⁴ *Loc.cit.*, proces verbal de sedință din luna august 1893.

²⁵ *Loc.cit.*, proces verbal de sedință din luna iunie 1908.

²⁶ *Loc.cit.*, proces verbal de sedință din luna aprilie 1901.

lor de la Uljma, cercetări de teren la Vlaikovac, Ritiševo și Pavliš (în R.S.F.J.) și continuarea săpăturilor de la castrul roman de la Vărădia, cu fondurile combinate ale Muzeelor din Vrșac și Timișoara²⁷. Pentru săpăturile organizate în vara anului 1903 au fost prevăzute 600 de coroane, din care 350 au fost folosite de Orosz Endre la săpăturile efectuate la Novi Bečej (în R.S.F.J.) unde cu 12 muncitori a săpat timp de 9 zile scoțind la suprafață urmele unei asezări neolitice. Tot în acest an Milleker a săpat la Dubovac (în R.S.F.J.) descoperind mai mult de 20 de urne, 16 străchini și 20 de câni din epoca bronzului²⁸. Săpăturile de la Dubovac au fost continuate și în anul următor, dar din suma alocată de 300 de coroane Milleker nu a putut folosi decât 56 de coroane atît din lipsă de muncitori cît și din cauza pămîntului tare, trebuind să abandoneze săpăturile²⁹.

Un alt șantier arheologic important, care a stat mulți ani în atenția Societății, a fost cel de la Satu Mare (com. Secusigiu jud. Arad), unde, încă din 1904 s-a intervenit prin vicecomitele comitatului la notarul satului, atrăgîndu-se atenția asupra supravegherii terenului bogat în material arheologic de lingă Mureș, și cerîndu-se permisunea pentru efectuarea săpăturilor în anul 1905. Cu toate că săpăturile de scurtă durată din 22—23 mai 1905 ale lui Milleker și Berkeszi nu au dus la rezultatele scontate³⁰, totuși în cursul anilor următori Berkeszi a ținut legătura cu învățătorul din localitate, achiziționînd de la el mai multe obiecte descoperite întîmplător³¹.

Un ajutoru prețios în salvarea unui material arheologic important a constituit-o buna colaborare cu muncitorii tehnicienii și inginerii de la lucrările de canalizare și cu cei de la construirea căilor ferate din Banat. Prin grija lor în posesia Muzeului Banatului a ajuns material arheologic prețios de la Unip. Parța și Satchinez³².

În 1908, Orosz Endre a executat săpături de la Čoka (în R.S.F.J.). Metodele de săpături aplicate de Orosz se pare că nu au fost dintre cele mai științifice, cel puțin la această concluzie ajungem potrivit scrisorii lui Mora Ferenc directorul Muzeului din Seghedin, adresată secretarului Societății, Ștefan Bekeszi, prin care a cerut sistarea săpăturilor de acolo³³.

În anul 1910 a început o colaborare fructuoasă între Muzeul din Timișoara și cercetătorul clujean Martin Roșka, care a săpat ani la rînd, înainte și după primul război mondial, la Periam. La finanțarea săpăturilor, începute în 1909 din 1910 participă și Muzeul din Timișoara, iar rezultatele deosebite ale cercetătorilor au îmbogățit în mod substanțial colecțiile de arheologie ale muzeului³⁴.

²⁷ *Loc.cit.*, proces verbal de ședință din luna februarie 1902.

²⁸ *Loc.cit.*, proces verbal de ședință din luna august 1903.

²⁹ *Loc.cit.*, proces verbal de ședință din luna octombrie 1904.

³⁰ *Történelmi és régészeti értesítő*, Timișoara, 1906, p. 50.

³¹ *Arh.Ist.M.B.*, proces verbal de ședință din luna martie 1908.

³² Vezi și Nr. 2794—2797; 2875; 1010—3235; 3334—3338 din Registrul de inventar vechi al Muzeului Banatului.

³³ *Arh.Ist.M.B.*, proces verbal de ședință din luna august 1908.

³⁴ *Loc.cit.*, proces verbal de ședință din luna decembrie 1910 și *Történelmi és régészeti értesítő*, Timișoara, 1911, p. 155., 1912, p. 4—7, 1915, p. 111.

Alte săpături arheologice efectuate pe teritoriul Banatului pînă la primul război mondial :

1868—1869. Săpăturile de la Cenad cu ocazia construirii bisericii, finanțate de episcopul Alexandru Bonnaz, procesele verbale ale săpăturilor trimise Academiei Maghiare de preotul Friedrich Killer. (*ArchÉrt*, I, 1869, p. 11).

1870. Săpăturile de la Igrîș executate din ordinul proprietarului Szapári Antal (*ArchÉrt* III, 1870, p. 56—58).

1870. Săpăturile de la Pădureni, pe locul numit „bisericuță”, s-au găsit morminte, urme de fortificații și monezi din sec. al XVI-lea. (*ArchÉrt*, III, 1870, p. 119—121, 260—261).

1872. Săpăturile de la „Peștera hoților” din Băile Herculane executate de Dr. Ludwig Arányi, András Józsa și Teodor Lelotzky. (*Starinar*, XII, 1937, p. 64).

1875. Săpăturile de la Drașina, executate de Petșu Despinitz, (*ArchÉrt*, IX, 1875, p. 185).

1875. Săpăturile de la Novi Bečej (în R.S.F.J.) executate de Eugen Szentkláray. (*Starinar*, XII, 1937, p. 64).

1876. Săpăturile de la Teremia Mare, (Értekezések a történelmi tudományok köréből, XIV, 1891, p. 12—13).

1878. Săpăturile de la Bănia (valea Almăjului) executate de geologul Juliu Halvács (*ArchÉrt*, XII, 1878, p. 310).

1895. Săpăturile de la Kovin (în R.S.F.J.) executate de Ioan Kling; tot aici a săpat Dr. Almássy György și Ștefan Chernel în 1895. Săpăturile au fost continuate de Dr. Almássy în anul 1896. (*ArchÉrt*, XVIII, 1898, p. 103—104).

1897. Săpăturile de la „Izvorul Rece”, pe Valea Domanului, lângă Reșița, organizate de Alexandru Mihálik. (*ArchÉrt*, XVII, 1897, p. 63).

1903. Săpăturile de la Beba Veche executate de Reizner János de la Seghedin (*ArchÉrt*, XXIV, 1904, p. 83); tot aici a săpat în 1908 Tömörkény István (*ArchÉrt*, XXVIII, 1908, p. 286).

1904. Săpăturile de la tumulii de la Bucova executate de Nagy Gyula în 1904 și 1907. (*ArchÉrt*, XXIV, 1904, p. 417—421 și XXVII, 1907, p. 266—279).

1904. Săpăturile de la Čoka (în R.S.F.J.) executate de Gubitza Kálmán. (*ArchÉrt*, XXVI, 1906, p. 446—448).

1906. Săpăturile de la Dudeștii-Vechi executate de Nagy Gula. (*ArchÉrt*, XXIX, 1909, p. 146—156).

KAKUCS LAJOS

EINIGE ARCHIVAUSKÜNPFTE UBER DIE WÄHREND DER ZEIT 1872—1918 IM BANAT VORGENOMMENEN ARCHÄOLOGISCHEN AUSGRABUNGEN

(Z u s a m m e n f a s s u n g)

Im 18. Jahrhundert, nach der Besetzung des Banates durch die Habsburger, erschienen Bücher in welchen neben den geographischen, botanischen Beschreibungen u.s.w. immer mehrere Auskünfte über die geschichtliche Vergangenheit der Provinz geboten werden. Die

Werke von L. P. Marsigli, P. Caryophilis, F. Griselini, Nicolae Stoica de Hațeg u.s.w. berichten über eine Reihe archäologischer Funde, die entweder zufällig oder infolge organisierter Ausgrabungen zutage getreten sind.

Eine bedeutende Etappe im Studium der geschichtlichen Vergangenheit dieser Gegend ist die Gründung, 1854, der „Kommission zur Bergung und Erhaltung der geschichtlichen Denkmäler des Banates“ und jene, 1872 der „Temesvarer Gesellschaft für Geschichte und Archäologie“.

Die archäologischen Ausgrabungen von Orșova, Berzovia, Vatina, Checea, Vărădia, Periam u.s.w., von der „Temesvarer Gesellschaft für Geschichte und Archäologie“, als auch von der Bukarester Rumänischen Akademie geldlich unterstützt, bringen einen nennenswerten Beitrag zur Kenntnis der geschichtlichen Vergangenheit des Banates, zur Klärung einiger wichtigen Probleme unserer nationalen Geschichtsschreibung.